

Radosław Zdaniewicz

ELEMENTY UZBROJENIA NA KAFLACH RENESANSOWYCH Z ZAŁOŻEŃ DWORSKICH W KOZŁOWIE

Słowa kluczowe: kafle płytowe, uzbrojenie, ikonografia, nowożytność

Keywords: stove tiles, arms and armour, iconography, Early Modern Period

W trakcie badań archeologicznych prowadzonych w 1994 oraz 2010 roku w obrębie reliktyw nowożytnych założeń dworskich w Kozłowie, woj. śląskie natrafiono na pokaźny zbiór kafli płytowych (Pierzak, Rozmus 1997, s. 21–37; Michnik, Zdaniewicz 2012, s. 152–166). Odkryte zabytki nie stanowiły zespołu homogenicznego pod względem stylistyki i chronologii. Związane były bowiem z funkcjonowaniem przynajmniej dwóch różnoczasowych założeń mieszkalnych, wybudowanych jednak w obrębie jednego kopca. Na podstawie znalezisk fragmentów kafli ustalono, że wnętrza obydwu tych budynków wyposażono pierwotnie w piece kaflowe.

Na podstawie odkrytego zespołu zabytków ceramicznych ustalono, że starszy z dworów powstał zapewne jeszcze u schyłku XV wieku i uległ zniszczeniu w pierwszych dziesięcioleciach XVI stulecia¹. Zapewne jednak jeszcze w pierwszej połowie XVI wieku na jego zgliszczach wzniesiono kolejny, również niemurowany budynek dworski.

Pośród zespołu kafli pochodzących z nawarstwień związanych z funkcjonowaniem powyższych dworów natrafiono na dwa fragmenty, których części licowe zdobione były przedstawieniami, które stanowią interesujące źródła ikonograficzne dla badań nad wczesnonowożytnym uzbrojeniem rycerskim.

Pierwszy ze wspomnianych zabytków stanowi relikw lica kafła płytowego wykonanego w całości z gliny z drobną domieszką schudzającą piasku (ryc. 1). Kafel ten wypalono w atmosferze utleniającej na kolor kremowo-żółty, a następnie pokryto przy krawędziach szkliwem barwy żółto-zielonej. Na wyobrażeniu zdobiącym lico kafła widoczny jest boczny profil głowy jeźdźca w heł-

¹ Na taką chronologię wskazuje również pochodząca z nawarstwień związanych z tym założeniem dworskim moneta – srebrny półgrosz koronny Aleksandra Jagiellończyka (1501–1506).

Ryc. 1. Kafel płytowy, Kozłów, woj. śląskie (fot. R. Zdaniewicz, ryc. R. Polackiewicz)

mie zamkniętym z klejnotem. Opracowanie plastyczne przedstawienia nie jest wprawdzie szczegółowe i nie wszystkie detale faktury powierzchni lica kafła są wyraziste. Na jego podstawie dokonać można pewnych obserwacji bronioznawczych. Prezentowany tu hełm zamknięty stanowi najpewniej wyobrażenie egzemplarza turniejowego w typie „żabiego pyska”. Hełmy te pojawiły się w Europie w początkach XV wieku, a ich zamknięta konstrukcja miała na celu ochronę głowy w trakcie pojedynków turniejowych (Blair 1958, s. 73; Żygulski 1982, s. 99). Dzwon hełmu ma opływowy, nieco dwustożkowy kształt z wyraźnie zaznaczoną szczeliną wzrokową w przedniej części. Niestety powierzchnię hełmu przedstawiono schematycznie i trudno na tej podstawie wyciągnąć szersze wnioski co do jego konstrukcji. Dzwon wieńczy rozłożysty klejnot w postaci schematycznie wymodelowanych, odchodzących w różnych kierunkach od owalnego kosza krótszych i dłuższych piór. Z tyłu dzwonu widoczne są wstęgowe labry.

Brak dużej części kafła sprawia, iż na chwilę obecną trudno określić, czy widoczny na kafle hełm z klejnotem stanowi element jakiegoś motywu heraldycznego, czy też nawiązuje do nurtu przedstawień związanych z kulturą rycerską, np. sceny turniejowej (Dąbrowska 1987, s. 124–129; Dymek 1995, s. 33–34). Bardziej prawdopodobne wydaje się pierwsze z tych rozwiązań. Przedstawienia hełmów o podobnych kształtach, zarówno z klejnotem, jak i bez, znane są z bardzo licznych kafli heraldycznych datowanych na 2. połowę XV wieku, m.in. z terenu Czech (Brych 2004, s. 46; Kováčik, Veselá 2009, s. 295).

Amazja.

2. Para. 25.

Ryc. 2. Drzeworyt Georga Pencza przedstawiający króla Amaziasza (Geisberg 1923, s. 28)

Drugi z kafli odkryty został w trakcie eksploracji nawarstwień związanych z XVI-wiecznym budynkiem dworskim. Stanowi on relikw części lirowej kafli płytowego wykonanego z żelazistej gliny z domieszką piasku. Kafel ten wypalono w atmosferze utleniającej na kolor ceglasty. Lico kafli pokryte jasnokremową angobą (ryc. 3). Przedstawienie zawarte na jego licu nawiązuje do serii drzeworytów stworzonych przez niemieckiego malarza doby renesansu Georga Pencza zebranych pod jednym tytułem *Dwunastu Bohaterów Starego Testamentu* (B.D. 1916, s. 113–116; Geisberg 1923, s. 28; Majewski 2010, s. 110–112)². Prace te inspirowane były tekstem poematu

² Oryg. *Die Ehrenpforte der zwölf sieghaften Helden des Alten Testaments*.

Ryc. 3. Kafel płytowy, Kozłów, woj. śląskie. (fot. R. Zdaniewicz, ryc. R. Polackiewicz)

Hansa Sachsa z 1531 r. Autor gloryfikował w nim bohaterskie czyny dwunastu herosów Starego Testamentu – Jozuego, Gedeona, Jeftego, Samsona, Jonatana, Dawida, Abiasza, Asy, Jozafata, Amaziasza, Ezechiasza i Judy Machabeusza, stawiając ich w roli symboli obrońców chrześcijaństwa. Utwór ten powstał niewątpliwie w związku z zagrożeniem terenów Europy przez Imperium Osmańskie, jakie pojawiło się w pierwszej połowie XVI w. (Wójcik 1991, s. 244–252). Postaci Izraelitów wg Sachsa miały uosabiać opór przeciw najeźdźcom ze wschodu.

Powstałe na kanwie utworu Sachsa grafiki Pencza obrazują okryte zbrojami popiersia herosów oraz ujęte w kolumny opisy ich dokonań (B.D. 1916, s. 113–116; Geisberg 1923, s. 28). Pochodzące z nich przedstawienia zbrojnych Izraelitów były powszechnie znane w XVI-wiecznej Europie, co potwierdzają chociażby wzorowane na nich znaleziska kafli, głównie z terenu Czech, Słowacji, Węgier i południowo wschodnich Niemiec (Durdík, Hazlbauer 1993, s. 299–302; Pavlík, Vitanovský 2004, s. 90; Brych 2004, s. 151–154; Menoušková, Loskotová, Čeněk, Vitanovský 2008, s. 20–21). Jedyne publikowane w literaturze kafel z terenu Polski z przedstawieniem wzorowanym na omawianych grafikach odkryty został podczas prac archeologicznych przy ul. Ratuszowej w Reczu (Majewski 2010, s. 112–114).

Lico kafla z Kozłowa zdobi wyobrażenie króla Judy Amaziasza (ryc. 2). Podobnie jak na drzeworycie Pencza został on przedstawiony w zbroi, z głową i tułowiem odwróconymi lekko w lewo (ryc. 3). Obie ręce umieszczone wzdłuż tułowia, przy czym lewa podniesiona ku górze, prawa zwrócona nieco nienaturalnie w prawo, co uznać można za błąd w odwzorowaniu perspektywy. Cały motyw wykonano z dosyć dużą starannością o detale, dzięki czemu poczynić można kilka cennych uwag odnośnie elementów uzbrojenia. Na głowie króla widoczna jest przyłbica z podbródkiem i kołnierzem, z podniesioną zasłoną. Zasłona z ostro profilowaną powierzchnią, o miechowatym kształcie, przytwierdzona jest do dzwonu kolistym zaczepem. Dzwon wieńczy szeroka tuleja, od której odchodzi rozłożysty pióropusz. Folgowy obojczyk, łączący się z kołnierzem hełmu, przykryty jest częściowo napierśnikiem. Napierśnik jest lekko bombiasty, z wyraźnym wcięciem, bez uchwyty na kopię. Na powierzchni części środkowej napierśnika widoczne są pionowe zdobienia, które uznać można prawdopodobnie za pasma węższych i szerszych kanelurów. Poniżej napierśnika odznaczają się dwie folgi fartucha, w tym dolna być może z dekoracyjnymi żeberkami. Naręczak wyposażony w masywne, zachodzące na napierśnik naramienniki, przedstawiono nieco niesymetrycznie, zapewne w celu oddania skrętu postaci w lewą stronę. Obydwa naramienniki posiadają wyraźne chroniące łopatkę skrzydełka oraz wysoki, odgięty lekko na zewnątrz tzw. „płat”. Powierzchnia naramienników jest gładka. Opachy są lekko bombiaste, prawdopodobnie częściowo kanelowane, z masywnymi, folgowymi nałokciami, które przedstawiono nieco schematycznie. Nałokcice nie posiadają skrzydełek. Zarękawia są proste, walcowate, bez rękawic. W dolnej części, na wysokości fartucha folgowego widoczny jest fragment rękojeści miecza, półtora- lub dwuręcznej, zwieńczonej owalną głowicą.

Podobny garnitur zbroi nazywanej często zbroją maksymiliańską używany był w Europie od lat 30. XVI wieku. Duża liczba zachowanych oryginalnych elementów tego typu zbroi znajduje się obecnie przede wszystkim w zbiorach muzeów i kolekcjach na terenie Czech i Niemiec. O popularności zbroi maksymiliańskiej w XVI-wiecznej Europie świadczą również zachowane źródła ikonograficzne. Na terenie Śląska stanowią je w głównej mierze przedstawienia na płytach nagrobnych (Cieśla 2008, s. 77–180). Pojawienie się wizerunków tego typu zbroi na kaflach z dworu w Kozłowie nie świadczy wprawdzie bezpośrednio, iż jego mieszkańcy byli w posiadaniu oryginalnych egzemplarzy. Wskazuje to jednak niewątpliwie, że nie tylko idee, ale także standardy stylistyczne panujące wśród producentów uzbrojenia europejskiego docierały również do bardziej prowincjonalnych przedstawicieli ziemiaństwa śląskiego. Najbliższe terytorialnie kafle z przedstawieniem

króla Amaziasza odkryte zostały na terenie Czech w trakcie badań dworu w miejscowości Rychnov nad Kněžnou (Žegklitz 2012, s. 39) oraz przestrzeni staromiejskiej Brna (Loskotová 2012, s. 674, obr. 8).

mgr Radosław Zdaniewicz
Muzeum w Gliwicach
ul. Dolnych Wałów 8a
44-100 Gliwice
RZdaniewicz@muzeum.gliwice.pl

BIBLIOGRAFIA

- Blair C.
1958 *European Armour: Circa 1066 to Circa 1700*, London.
- Brych V.
2004 *Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní*, Praha.
- Cieśla M.
2008 *Broń renesansowa na Śląsku*, Racibórz.
- Durdík T., Hazlbauer Z.
1993 *Každodenní život. Gotické a renesanční kachle východního křídla předzámčí v Kostelci nad Černými Lesy*, „Castellologica Bohemica” 3, s. 289–314.
- Dąbrowska M.
1987 *Kafle i piece kafłowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kra-ków–Gdańsk–Łódź.
- Dymek K.
1995 *Średniowieczne i renesansowe kafle śląskie*, Wrocław.
- Geisberg M.
1923 *Der deutsche einblatt Holzschnitt in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts*, I, München.
- K.B.
1916 *Die Ehrenpforte der zwölf sieghaften Helden des Alten Testaments*, „Ost und West”, Jg. 16, H. 2/3, s. 113–116.
- Kováčik P., Veselá P.
2009 *Stove tiles from Starý Bohumin*, „Studies in Post Medieval Archeology” 3, s. 289–302.
- Loskotová I.
2012 *Brněnské kachle se starozákonními hrdiny*, „Archeologia Historica” 37/2, s. 663–678.
- Majewski M.
2010 *Wstępne wyniki interwencyjnych badań archeologicznych przy ul. Ratuszowej w Reczu, pow. choszczeński*, „Zachodniopomorskie Wiadomości Konserwator-skie”, R. IV/2010, s. 109–120.
- Menoušková D., Loskotová I., Čeněk P., Vitanovský M.
2008 *Krása, která hřeje: výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska*, Uherské Hradiště.
- Motylewska I.
2008 *Renesansowe kafle z zamku w Inowłodzu*, Łódź.

- Pavlík Č., Vitanovský M.
 2004 *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance*, Praha.
- Pierzak J., Rozmus D.
 1997 *Gródek rycerski w Kozłowie, gm. Sośnicowice*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach”, t. XI–XII, s. 21–37.
- Michnik M., Zdaniewicz R.
 2012 *Archeologiczne badania ratownicze na stanowisku 1 w Kozłowie, gm. Sośnicowice, pow. gliwicki, woj. śląskie*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach porogenicznych w latach 2009–2010*, red. E. Tomczak, Katowice, s. 152–166.
- Wójcik Z.
 1991 *Historia Powszechna XVI–XVI wieku*, Warszawa.
- Žegklitz J.
 2012 *Prints and other artwork models for motifs on stove tiles from the Czech lands. Renaissance stove tiles as a means for disseminating ideas and culture during the age of Reformation*, „Studies in Post-Medieval Archeology” 4, s. 25–111.
- Żygulski Z. jun.
 1982 *Broń w dawnej Polsce na tle Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa.

SUMMARY

ARMOUR ELEMENTS PORTRAYED ON THE STOVE TILES FROM RENAISSANCE MANOR COMPLEXES IN KOZŁÓW

During archaeological excavations conducted on the site of the relics of manor houses in Kozłów, Silesia province, an impressive set of stove tiles has been discovered. Some of the tiles' facings were decorated with representations that are interesting iconographic sources for the study of early medieval arms.

The first tile was discovered in the remains of the manor from the late 15th and 16th c. Facing of this tile is decorated with a side profile of the rider's head in a closed helmet with a crest. Visual presentation is not so detailed and not all the details of surface texture are sharp. The portrayed helmet is probably a tournament example called the frog face helm. Its bell is crowned with an extensive crest, which is an oval with short and long feathers modeled in different directions. At the back of the bell there are ribbon like mantlings visible. Due to the lack of large part of the tile it is difficult to determine whether the visible crested helm was a part of a heraldic motif or whether it was connected with representations of knightly culture such as tournament scenes for example. The first possibility seems more likely.

The second tile was found in layers associated with the manor which functioned in the 16th century. The presentation on the facing of tile refers to a series of woodcuttings created by the German renaissance painter Georg Pencz, gath-

ered under one title of *Twelve Heroes of the Old Testament*. These works were inspired by the text of the poem by Hans Sachs from 1531. The author was glorifying the heroic exploits of the twelve heroes from the Old Testament: Joshua, Gideon, Jephthah, Samson, Jonathan, David, Abia, Azah, Josaphat, Amazia, Hezekiah and Judas Maccabeus, portraying them as symbols of the defenders of Christianity. Facing of the tile from Kozłów is ornamented with the image of Juda's king Amazia. Similar to a Pencz's graphic, he has been presented in an armour with his head and torso slightly turned to the left. The whole scene was made with high attention to the details, which allows us to make some valuable observations on the components of the armour. The helm is a close helmet with bevor and gorget, depicted with a lifted visor. The torso is protected with a bulging breastplate with fauld attached below. The arm is covered with a massive overlapping breastplate pauldrons and bulging rerebrace. In the lower part, at the height of faulds, there is a visible fragment of a sword hilt, one and a half or two-handed, topped with an oval pommel. A similar suit of armour, often called Maximilian armour, was used in Europe since the 1630s. Armour of this type was popular at that time in Silesia as well, what is indicated by the numerous tombstone representations.

Translation: Anna Truchlewska